

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Боровинської Ірини Євгеніївни
«Соціально-психологічні стратегії життєвої успішності
внутрішньо переміщених осіб»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 053 «Психологія»

Дисертаційна робота І.Є. Боровинської, на жаль в сучасних українських реаліях, має зверх-актуальність. В умовах російсько-української війни, що наразі триває, за різними джерелами внутрішньо переміщених осіб нараховується від 5,5 до 8,7 мільйонів. Очевидно, що авторка розпочала роботу, працюючи з особами, що постраждали від військових дій на Донбасі, однак її висновки та запропоновані стратегії роботи з внутрішньо переміщеними особами надзвичайно на часі.

Безперечна *актуальність* обраної проблематики пов'язана з тим, що в даний момент люди як ніколи мають потребу адаптуватися до глобальних змін свого життя, щоб забезпечити хай не комфортні, але нормальні умови існування. Цей процес супроводжується адаптивним напруженням та втратою життєвих орієнтирів. Значна кількість громадян України в різній мірі потребують психологічної допомоги, щоб зберегти психологічне здоров'я. Для більшості з них про життєву успішність наразі не йдеться, однак знання про ефективні соціально-психологічні стратегії життєвої успішності будуть надзвичайно корисними, оскільки не обравши відповідну стратегію людина не здатна ефективно організувати своє життя. З цієї точки зору, запропоноване дослідження має високу практичну значущість.

Вагомість проведеного дослідження підтверджено його виконанням у межах науково-дослідної роботи лабораторії психології мас і спільнот Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Психологічні стратегії адаптації спільноти до умов і наслідків воєнного конфлікту» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0116U003300).

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає, передусім, у зосередженості саме на соціально-психологічних стратегіях досягнення життєвої успішності, їх типології та умовах ефективності. Цікавим, на нашу думку, є порівняння стратегій

успішних і неуспішних внутрішньо переміщених осіб, що допоможе зробити більш нюансованою роботу психологів-практиків.

Дисертантка чітко та науково коректно визначив мету, об'єкт, предмет та завдання дослідження, побудувала і реалізувала логічний алгоритм свого наукового пошуку.

У першому розділі роботи **«Теоретико-методологічні засади вивчення соціально-психологічних стратегій життєвої успішності»** авторкою проведено змістовний аналіз основних напрямів та підходів до визначення понять «життєвий успіх», «життєва успішність», «соціально-психологічні стратегії успішності», ґрунтовний аналіз яких дозволяє широко розкрити предмет дослідження. Особливу увагу автор приділяє розмежуванню понять «життєвий успіх» (як результат у важливих сферах життєдіяльності) та «життєва успішність» (як позитивний емоційний стан, пов'язаний із оцінкою таких результатів), та пропонує власний підхід до визначення соціально-психологічних стратегій життєвої успішності. Здобувач запропонував визначення соціально-психологічних стратегій життєвої успішності як спосіб конструювання суб'єктом власного майбутнього, спрямованих на реалізацію життєвого проекту (С. 66). Зазначено їх основні види: опора на підтримку близьких людей; звернення по допомогу до фахівців; дії за взірцем інших успішних людей; взаємовигідна співпраця; використання інших людей; інтеграція в спільноту.

Зміст другого розділу дисертації **«Етапи і процедура емпіричного дослідження соціально-психологічних стратегій життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб»** свідчить про наявність у І.Є. Боровинської сформованих умінь і навичок організації та проведення емпіричних психологічних досліджень, кількісного й якісного аналізу отриманих результатів. Дисертантка чітко описує програму свого дослідження, логічно обґрунтовує кожен з його етапів, а також вибір відповідного емпіричного та математико-статистичного інструментарію. Слід підкреслити і позитивно оцінити факт розробки та відповідної апробації авторського опитувальника, що дав змогу визначити критерії та рівні життєвої успішності.

Привертає увагу чітка структура емпіричної частини роботи, прозорість застосовуваних методів, ясність логіки дослідження. Зокрема, автор обґрунтовує доцільність застосування мішаної (кількісної й якісної) стратегії дослідження,

скрупульозно здійснює дослідницькі процедури на всіх етапах збору і обробки даних: ретельно планує дослідження, уважно і обґрунтовано підходить до вибору емпіричних індикаторів життєвої успішності за допомогою глибинних інтерв'ю, ретельно дотримується психометричних процедур під час розробки опитувальника.

За допомогою глибинних інтерв'ю дисертанткою встановлено критерії життєвого успіху. Для осіб, що не змінювали місце проживання, це особистий розвиток, фінансово-професійна реалізація, відпочинок та оточення як засіб задоволення емоційних потреб. Для внутрішньо переміщених осіб такими критеріями стали фінансово-професійна реалізація, особистий розвиток, оточення як засіб задоволення прагматичних потреб, здоров'я як ресурс. Показано, що значущість матеріальних благ знижує життєву успішність, що підтверджує висновки західних вчених (Diener, Fujita, 1995; Wolfers, Stevenson, 2008; Diener, Seligman, 2004).

У третьому розділі **«Особливості використання соціально-психологічних стратегій життєвої успішності внутрішньо переміщеними особами»** представлено аналіз схожості та відмінностей соціально-психологічних стратегій у осіб різних категорій.

Автор виділяє типи успішних: набутої успішності, збереженої/примноженої успішності, зміни напряму діяльності, та неуспішних: неуспішних; успішних, незважаючи на результати тестування; підгрупу втраченої успішності; підгрупу переоцінки.

Важливим, на нашу думку, є аналіз відповідей про бачення життєвої успішності і вплив на неї інших людей. Особливо цікавим є висновок про акцент нематеріальної складової життєвої успішності в «успішній» групі та орієнтацію на фінанси і наявність матеріальних благ – в «неуспішній». Факт про те, що люди, які прагнуть матеріального забезпечення, менш щасливі, давно відомий (М. Аргайл, Е. Дінер, М. Селігман). Однак його підтвердження на українській вибірці (при чому для внутрішньо переміщених осіб) є доволі цінним.

Ще одним, на нашу думку, важливим фактом є виявлення відмінностей у баченні ролі інших людей. Так, успішні особи орієнтуються на власний соціальний внесок (чим можемо пояснити теперішній сплеск волонтерської активності) та сприймають будь-яку активність з боку інших (або її відсутність), спрямовану на їхню особу, як позитивну («Я Вам вдячний»), що знов підкреслює роль вдячності в

збереженні особистого благополуччя та переживанні успішності. Тоді як неуспішні особи займають об'єктну позицію, вимагають підтримки та участі в їхньому житті з боку інших («Ви мені винні») та незадоволені мірою надання такої підтримки.

Четвертий розділ «Засоби практичної реалізації соціально-психологічних стратегій життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб» присвячено питанню застосування коучінгових технологій як засобу активації соціально-психологічних стратегій, що приводять до життєвої успішності. Проаналізовано межі придатності та специфіку коучінгу для внутрішньо переміщених осіб. В ході формувального експерименту (від 5 до 10 коучінгових сесій) показано статистично значуще зниження рівня соціальної бажаності і рівня антисоціальної поведінки та підвищення рівнів задоволеності взаєминами з близькими, відпочинком, життєвої успішності, рефлексії та стресостійкості.

Проміжні і загальні висновки відповідають поставленим меті та завданням. Загалом слід відзначити чітку структуру роботи, науковий стиль викладення матеріалу. Текст дисертації структурований і логічно завершений, відчувається зацікавленість дисертантки науковим пошуком, інтерес до своєї теми і водночас – відсутність упередженості, що є свідченням її професійності.

Можна зробити загальний висновок, що отримані в роботі результати характеризуються новизною, мають теоретичну та науково-практичну цінність, можуть бути застосовані для подальшої розробки цієї проблематики.

За загальної позитивної оцінки дослідження І.Є. Боровинської, варто висловити наступні зауваження та побажання.

1. Хоча життєва успішність розглядається як емоційний стан, а когнітивний компонент лише згадується (або як такий – С. 37, С. 39, або як «когнітивна мапа» – С. 33), на наш погляд, робота б тільки виграла, якщо б автор приділила більше уваги теоретичному розкриттю когнітивного компоненту життєвої успішності, адже в частині опису результатів емпіричного дослідження цьому приділена значна увага.
2. При визначенні поняття життєвої успішності («емоційно піднесений стан..., що супроводжується переживанням суб'єктивного благополуччя, задоволення життям, відчуттям авторства і сенсу життя, самоздійснення» – С. 3) як однорідні члени речення використовуються феномени, що мають смислові зони перетину. Так, в концепції Е. Дінера, яка найбільш поширена

в соціальній американській психології, суб'єктивне благополуччя визначається як баланс позитивного і негативного афекту та задоволеність життям. Тому запропоноване формулювання нам здається не досить точним. На нашу думку, робота була б безумовно цікавіша, якщо б в ній було розглянуто співвідношення теоретичних конструктів «життєва успішність» і «задоволеність життям». Результати розробки авторського опитувальника показали, що змінні «емоційний стан», «оцінка життєвої успішності» і «задоволеність життям» опинилися в одному факторі (С. 79), що емпірично підтвердило частковий смисловий перетин цих понять.

3. Розуміючи всю організаційну складність дослідження, на нашу думку, важливим було врахувати і гендерні аспекти. Вибірка внутрішньо переміщених осіб має вищу частку жінок (62%). З врахуванням більшої комунікації з соціальним середовищем, що притаманна жінкам, а також часто різного бачення критеріїв життєвої успішності у чоловіків і жінок, постає питання, чи можна узагальнювати отримані результати щодо соціально-психологічних стратегій досягнення життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб, не враховуючи гендер.
4. Культура коучінгу, яка прийшла із західних країн, не надто поширена в Україні, або залишилась обмежена великими містами. Також, на нашу думку, в Україні спостерігається брак кваліфікованих спеціалістів цієї психологічної практики, зокрема більшість освітніх програм має закордонне походження, якісних вітчизняних доволі мало. Крім того, коучінг має багато обмежень, зокрема при роботі з травмою (про це зазначає сама дисертантка на С. 182). При тому, що в Україні склалася якісна та поширена практика психологічного консультування, зокрема і з травматичними переживаннями. Постає питання, чому саме коучінг був обраний як провідна стратегія роботи із внутрішньо переміщеними особами.
5. На жаль, робота не позбавлена прикрих технічних помилок. Так, на С. 36 згадується Р. Шаміонова, тоді як Раїль Шаміонов – чоловік за статтю. У вступі не вказано як статистичний критерій t-критерій Стьюдента для зв'язних вибірок, який був використаний на заключному етапі дослідження. Не завжди вказані сторінки при цитуванні першоджерел (С. 35, 37, 40, 41, 44, 46, 50, 53, 58 тощо). Зустрічаються стилістичні і граматичні помилки

(«стусується» – С. 37, «стратегій» – С. 51, «розротуванням» – С. 62; використовуються словосполучення «міжособові взаємини» (С. 34) і «міжособові відносини» (С. 41, 55) замість «міжособові стосунки»).

Поряд із тим, вищезазначені зауваження та побажання мають рекомендаційний характер і не позначаються на позитивному враженні від дисертації.

Результати дослідження пройшли апробацію шляхом їх обговорення на науково-практичних конференціях, автор має достатню кількість публікацій у фахових виданнях, всі основні наукові результати відображено у публікаціях.

Враховуючи усе вищесказане, можна дійти висновку, що дисертація **«Соціально-психологічні стратегії життєвої успішності внутрішньо переміщених осіб»** є цілісним, оригінальним, завершеним дослідженням, котре має наукову новизну та сприяє розв'язанню однієї з актуальних проблем соціальної психології. Зміст та оформлення роботи відповідають вимогам наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 р., а її автор – **Боровинська Ірина Євгенівна** – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології Академії
Державної пенітенціарної служби

Т.В. Данильченко

Підпис Данильченко Т.В. засвідчую:

Начальник відділу документального забезпечення,
архівної справи та роботи
зі зверненнями громадян

С.О. Прищеп